

A TÁRSALGÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE ÉS SZABÁLYA

ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA

Az AUSTIN nevéhez fűződő beszédaktus-elmélet nyomán, annak továbbfejlesztéseként egy sor olyan empirikus kutatás kezdődött, amely a nyelvhasználat jobb megértését szolgálta, s egyben új irányokat mutatott a kommunikációkutatás számára. Egyre határozottabban vetődött fel az az igény, hogy „tágabban kell értelmezni a beszédtevékenységet: szabályozó rendszerének leírásában szociális kategóriákat, a társas viselkedés kategóriáit is fel kell venni.”¹

A 70-es évek elejétől szaporodtak meg a dialógusok szerveződésével kapcsolatos kutatások, melyek a nyelvészeti megközelítésen túlmenően óhatatlanul felvetettek olyan jelenségeket, amelyek vizsgálata a szociolingvisztika kereteibe is jól beleillik (pl. az udvariassági formulák használatának függése az életkortól, az iskolázottságtól, a beszélgetőpartnerek szociális különbségétől stb.). A szociálpszichológia illetékessége a dialógusok kutatásában szintén vitathatatlan, hiszen a dialógus a hétköznapi élet egyik legtipikusabb társas történése. A dialógusok nyelvi és pragmatikai szabályainak feltárására irányuló elemzések természetesen módon kapcsolódtak össze a szociológia etnometodológiai irányával, amikor a társalgási szabályok kultúrafüggőségének vizsgálatára került sor. A dialógusok elemzése komplexitásuk miatt csak interdiszciplináris keretben képzelhető el, amely módszertanilag a nyelvészet, a szociológia és a pszichológia — PLÉH CSABA elnevezésével — „hibridizálásával”² érhető el.

A dialógusokkal kapcsolatos, empirikus kutatásokra épülő elemzések összefoglaló elnevezése a szakirodalomban: *társalgáselemzés*, amely olyan közismert — ösztönösen vagy (ritkábban) tudatosan betartott — nyelvi és nem nyelvi szabályokat fogalmaz meg, s kísérli meg rendszerezésüket, amelyeket a közember udvariasság és kulturált beszédmód együtteseként tart számon. Vizsgálja az új tudományág azokat az eseteket is, amikor a nyelvi és viselkedésbeli „előírások” nincsenek szinkronban (a tekintet, a gesztus más „mond”, mint ami verbálisan elhangzik), amikor ez a szinkron a beszélgetőpartnerek között hiányzik (udvarias kérésre durva válasz, viszonzatlanul hagyott köszönés, magázódó megnyilatkozásra tegeződő reakció, az ifjúság polgárpukkasztó beszédviselkedése stb.). A fenti esetek előfordulása egyben azt is bizonyítja, hogy az ösztönösen betartott szabályok megléte leginkább csak akkor tudatosul bennünk, ha devianciát tapasztalunk.

A kutatások megerősítették azt a hitet, hogy a „társalgás is szabály irányította folyamat: a nyelvtan keretein túlmenően is vannak szabályok a nyelvben, ezek azonban voltaképpen interakciós, s nem szigorúan vett nyelvi szabályok. Ez magyarázza a természetes szövegséget a beszédaktus-elmélettel.”³ E felfogás jegyében a *társalgás* nem csupán gondolatok cseréje, hanem legalább két (de lehet több is) személyt feltételező interakció, amelynek során a beszélő és a hallgató szerepe többnyire folyamatosan cserélődik, s a személyek egymással dialógust (párbeszédet) folytatnak. A görög ere-

detű *dialogus* szó — hétköznapi értelemben — a magyar nyelvben a párbeszéd, beszélgetés, társalgás szinonimájaként használatos. A társalgáselemzés azonban a társalgást beszédműfajnak (szövegműfajnak) tekinti, melynek építőelemei a dialógusok.

Amikor a társalgás kötöttségeiről, illetve kötetlenségeiről esik szó, érdemes KENESEI ISTVÁN találó párhuzamba állítását idézni. Eszerint a társalgás egyfajta színjátéknak nevezhető, s azon belül is a *commedia dell'arte*-val rokonítható, amelyben az állandóan visszatérő helyzetek, s a velük együtt visszatérő nyelvi fordulatok s azok tipikus nem nyelvi kiegészítői (gesztusok, mimika, távolságtartás stb.) egyfajta szerkezeti vázat biztosítanak a darab menetének.⁴

A társalgás szabályai erősen kontextushoz kötöttek. Ez azzal jár, hogy az egyénnek — amennyiben nem kíván tudatosan konfliktushelyzetbe kerülni — akarva-akaratlanul „el kell játszania” az adott pozícióból adódó szerepeket, melyeket úgy foghatunk fel, mint az egyének tipikus reagálását a tipikus helyzetekben. E szerepeket mindig a társadalom alakítja ki, s az egyénnek el kell fogadnia, meg kell tanulnia, s adott helyzetben a beilleszkedés érdekében el is kell játszania. Az ilyen értelemben felfogott szerep tehát „a szocializáció alapegysége.”⁵

Mint ahogy a színészi szerepalakítást is akció és dikció egységében érdemes értékelni, úgy az egyén hétköznapi szerepjátzását is a tágan értelmezett viselkedés és az azt kísérő megnyilatkozás(ok) együtteseként célszerű vizsgálni. Egy példával alátámasztva: az üzletben az egyik fél az eladó szerepét játssza, a másik a vevőt. Az e helyzetben érvényesülő társalgási szabályok egy része kötött, úgy is mondhatnánk kötelezően betartandó (köszönés/visszaköszönés, a vásárolni kívánt áru megnevezése, annak jelzése, hogy meg kívánom-e venni a szóban forgó terméket stb.). A kötetlenebb, kiegészítő (fakultatív) szabályok lehetnek a következők: rákérdezés a minőségre, hosszabb kérdezősködés az áru egyes tulajdonságairól, a vevő hangos hezitálása, az eladó rábeszélése vagy segítsége a választásban stb. (Az önkiszolgáló üzletekben ezek a szabályok redukálódnak, s az interakció minimumra szorításával valóban személytelenné válik a személyközi kapcsolat.)

A társalgási szabályok mindenütt viselkedésbeliekkel egészülnek ki. A fenti példánál maradva: kiszolgálás közben az eladó nem ülhet a pulton, a vevőnek beljebb kell kerülnie, s nem az ajtóból kell közölnie a kívánságát stb.

Mennyiben lehet konfliktus forrása e szerepalakítási kötelezettség elmulasztása? Ha például a vevő és az eladó történetesen barátok, s az üzletben — ahol hosszú sor áll — éppen az előző esti programjukat értékelnék, a várakozó vevők valamilyen módon (köhécselő figyelmeztetés, megjegyzés, rendreutasítás, az üzletből való feltűnő távozás stb.) az adott helyzetben szokásos szerep eljátszására hívnák fel a figyelmüket.

Az alábbiakban néhány társalgási szabályt részletesebben is megvizsgálunk.

A beszélőváltás

A társalgás egyik legfőbb formai szabálya, hogy egyszerre csak egy személy beszéljen. Vannak esetek, amikor nem vitás, hogy ki lehet ez a személy (pl. tudományos dolgozat felolvasása, bírói ítélet kihirdetése, tanári magyarázat). Ha a beszélgetőpartnerek valamilyen értelemben nem egyenrangúak, akkor a fölérendelt személy jelöli ki, szólítja a soron következő beszélőt (iskolában a tanár, a bírósági per esetében a bíró tölti be a megnevező szerepét). Létezik azonban számos olyan több-

személyes társalgás, ahol nincs ilyen irányító személy, s mégsem jellemző (vagy mindössze néhány másodpercig tart) az egyszerre beszélés.

A beszélők egy megszólalása alkot egy *fordulót*, melynek terjedelme nagyon változatos lehet: a hosszú fejtegetéstől az egyszavas reakciókig mindent magába foglal. A forduló végét jelezni szoktuk a partnernek. Legtöbbször a tekintettel vagy a gesztussal érzékeltetjük a szó átadását, de akár kijelölést is alkalmazhatunk (*Nem emlékszem már a film címére, de te, Kati biztosan tudod.*). Az is tipikus, hogy az veszi át a szót (előtte már mintegy ugrásra készen), akinek éppen mondanivalója van az adott témáról. A szó átvételének igényét a partner is leggyakrabban a tekintettel vagy a gesztussal jelzi. Ha a fordulónkat még nem fejeztük be, de elakadtunk, mert gondolataink nyelvi megformálásával még nem készültünk el, akkor gyakran nyökögünk vagy hümmögünk, jelezve, hogy a szót még magunknál kívánjuk tartani. Az is ismert eset, amikor a fordulót szívesen adjuk át a másiknak, csak az éppen nem nagyon kívánja. Ilyenkor kapunk például számunkra nem kielégítő, lakonikus válaszokat (*Jó volt. / Tetszett. stb.*), amik végeredményben alig mondanak valamit. Ha a fordulót mindenáron „rá akarjuk tukmálni” — saját kíváncsiságunkat kielégítendő — a másikra, akkor az ún. *hidak* (kisegítő kérdés: *És miért volt jó?*; felszólítás: *Mesélj erről kicsit többet!* stb.) bevetése is alkalmazható. Ha ez valamilyen oknál fogva (pl. érdektelenség) hiányzik, akkor beáll a kínos csend. Ezt elkerülendő, néha akkor is átvesszük a fordulót, ha semmi lényeges mondanivalónk nincs, s maradnak témaként a közhelyek vagy az időjárással kapcsolatos közhelyszerű megállapítások. (Szerencsére az időjárás változó, így ezek a fordulók „változatos” tartalommal tölthetők ki.) Ez utóbbi eset tipikus példa lehet a kommunikáció fatikus funkciójára, mely csupán a beszélgetőpartnerek közti kapcsolat fenntartását szolgálja.

A dialógusok párba rendeződései

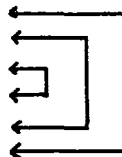
A továbbiakban a társalgás szerkezeti egységei közül az ún. *szoros párokról*⁸, más elnevezés szerint *szomszédsági párokról*⁹ lesz szó. Ezek lényegében különböző beszélők közötti, egymást követő, egymáshoz kötődő, egymást feltételező, párba rendeződő megnyilatkozások (köszönés/visszaköszönés, kérdés/felelet, kínálás/elfogadás stb.). A szoros kapcsolatot az is jelzi, hogy a második párrész mindig feltételezi az elsőt (egy megnyilatkozás például csak akkor minősül feleletnek, ha kérdés előzi meg), de fordítva már nem feltétlenül igaz (nem biztos, hogy köszönésünket fogadják, kérdéseinkre választ kapunk, illetve csak abban az esetben, ha elfogadjuk, hogy a szoros pár egyik tagja nem verbális is lehet). Például a kérés/teljesítés esetén:

A: — *Légy szíves, csukd be az ajtót!*

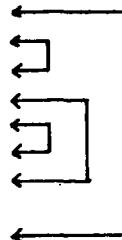
B: — (Nem válaszol, de becsukja az ajtót).

A második párrész néha nem közvetlenül követi az elsőt, hanem — pontosítás végett — csak később. Lássunk két példát a többfordulós, közbeékelte párokat tartalmazó kérdés/válaszra, melynek számtalan variációja létezik.

- 1) A: — *Kölcsönadnál valami jó könyvet?*
 B: — *Milyen téma érdekelne?*
 A: — *Van valami romantikusod?*
 B: — *Néhány Stendhal.*
 A: — *Ha lehet, történelmi legyen.*
 B: — *A „Pármai kolostor”-t vidd el!*

- 2) A: — *Kölcsönadnál valami jó könyvet?*
 B: — *Milyen téma érdekelne?*
 A: — *Valami romantikus.*
 B: — *Mit szólnál Stendhalhoz?*
 A: — *Mi van meg tőle?*
 B: — *Szinte az összes.*
 A: — *Tulajdonképpen bármelyik lehet,
mert nem olvastam tőle semmit.*
 B: — *Odaadom a „Pármai kolostor”-t.*

Néhány szoros pár Konvencionális kifejezéspárok

E körbe a köszönési formák és egyéb szoros párként jelentkező udvariassági formulák tartoznak:

köszönés/visszaköszönés	<i>Kezét csókolom./Jó napot kívánok.</i>
kínálás/elfogadás (elhárítás)	<i>Vegyél még!/Köszönöm (nem kérek többet).</i>
megköszönés/elfogadás	<i>Hálásan köszönöm a segítségedet!/Igazán nincs mit.</i>
kérés/teljesítés stb.	<i>Kérek még egy almát!/Tessék.</i>

A konvencionális párokban rögzültek olyan szavak és kifejezések, melyek szó szerinti jelentésére már nem is gondolunk, vagy ha mégis, s eszerint is válaszolunk, akkor ez a humor forrása is lehet:

El tetszik jönni?/Tetszik a fenének, de muszáj.
Isten hozott!/Meg az autóbusz.
Mi szél hozott erre?/Nem a szél, hanem a vonat.
Kezét csókolom!/Rögtön, Pista, csak leveszem a kesztyűmet.
Elnézést!/El van nézve.
Csókolom!/Most inkább ne, mert náthás vagyok.

Az egyéni nyelvhasználat (főként az ifjúsági és a családi nyelvben) sajátos módon át is alakíthatja a konvencionális párok egyik vagy mindkét részét. *Éljen a szaloncukor!* (kb. 'kellemes karácsonyt')/*Kösz, neked is.* (A második párrész itt konvencionális, grammatikailag nem is illik az elsőhöz, de jelzi, hogy a partner megértette a nem konvencionálisan kifejezett konvencionális jelentéstartalmat.) Ilyenek még a *Hálám örökké üldözni fog.* ('hálásan köszönöm')/*Ugyan, nincs mit* vagy a *Csipátalanítás!* ('ébresztő')/*Jól van, mindjárt párok is.*

Kérdés/válasz

E dialógustípus KIEFER FERENC szerint „a szöveg egyik elemi formája.”¹⁰ A kérdés/válasz szoros párként való kezelése azt is jelenti, hogy a kérdő mondat nem vizsgálható önmagában, hanem csak a rá adott válasz figyelembevételével; s a válasz is — természetszerűleg — csak a kérdés függvényében minősíthető.

A társalgás során a válasz mindkét beszélgetőpartner számára egyfajta kontrollt is jelent. A kérdező a válasz révén ellenőrizheti, hogy sikerült-e világosan megértetnie magát és szándékát egyértelműen a másik tudomására hoznia. A válaszadó a válaszával kiváltott reakció nyomán arról is meggyőződhet, hogy pontosan fogta-e fel a kérdést s a benne rejlő szándékot.

A kérdés/válasz a szoros párok „talán kanonikus”¹¹ esete, ezért érdemes részletebben is megvizsgálni.

A grammatikában tárgyalt kérdő mondat pragmatikai szempontból igen sokarcú. Erre legtöbb nyelvtanunk utal is a grammatikai forma és a beszélő szándéka közti el-
lentmondás címen. A kérdő mondatnál ugyanis nemcsak

- a) kérdezhetünk (*Van autód?*), hanem
- b) kérhetünk (*Tennél nekem egy kis szívdesszert?*),
- c) felszólíthatunk (*Na, mikor indulsz már?*),
- d) felkiálthatunk (*Hát nem megjósoltam előre?*),
- e) óhajthatunk (*Miért is nem vagyok gazdag?*), esetleg
- f) tájékoztathatunk (*Tudod, hogy a busz félóránként jár?*).

A b)–f) eseteket a társalgáselemzés „*funkció-fordulások*”-nak¹² nevezi, melyek megértése a mindennapi kommunikációban többnyire semmiféle gondot nem okoz, hisz például az indirekt (kérdés formájában elhangzó) felszólításokat a legtöbb nyelv a legudvariasabb formulák közt tartja számon. A *Fel tudnád hívni Jánost?* megnyilatkozást a beszélgetőpartnerek minden körülmények között felszólításként (kérekként) értelmezik (hacsak nem tréfálkoznak: *Hogyne tudnám, már öt éves korom óta tudom kezelni a telefont*).

A funkcióeltolodásnak azonban nemcsak olyan általánosan közismert esetei vannak, mint a b)–f) példák, hanem alkalmiak is, amelyek csak bizonyos kontextusokban rakódnak rá a megnyilatkozásokra. A *Van autód?* általánosságban egyszerű tudakozódás, de bizonyos helyzetekben kifejezhet felszólítást is, méghozzá — a kontextustól függően — többféle értelemben. Jelentheti, hogy: *Légy szíves, add kölcsön az autódat!*, de azt is: *Légy szíves, vigyél el az autóddal!*

A létigét tartalmazó kérdés hathat tehát felszólításként, akár létezését fejez ki: *Van franciakockás füzet?*, akár birtoklást: *Van tüzed?* Viszont a *Van lázad?*, *Van étvágyad?* már nem értelmezhető felszólításként, mert sem a *láz*, sem az *étvágy* nem idegeníthető el. De az elidegeníthető dolgok előfordulása az ilyen szerkezetekben még nem feltétlenül eredményez felszólító jelleget. Pl. A *Van kutyád?*, *Van helyed?*, *Van kabátod?* kérdések felszólításként való értelmezése nem általános, hanem (a *Van autód?*-hoz hasonlóan) alkalmi.

A hatékony, gördülékeny társalgásban a kérdésfeltevés kulcsszerepet játszik, hiszen a kérdéssel irányítjuk a beszélgetést. A kérdések nem csupán az egymás iránti kölcsönös érdeklődés jelei, hanem egyben a társalgás fenntartói is.

A kérdések hagyományos, grammatikai alapú felosztásával szemben (eldöntendő vagy kiegészítendő kérdő mondat, amelyek elnevezésükkel a válasz típusára utalnak, de a kérdés/válasz egymásra vonatkoztatott vizsgálata nem jellemző) a társalgáselemzés más, pragmatikai jellegű kérdéstípusokat is megkülönböztet.

A válasz várható terjedelme szerint különíthetők el a zárt és nyitott kérdések.

A zárt kérdésekre röviden szoktunk reagálni, a konkrét válasz, a határozott állásfoglalás többnyire elkerülhetetlen. Például:

<i>Hol töltöttétek a nyarat?</i>	<i>(A Balatonnál.)</i>
<i>Szokott a férjed mosogatni?</i>	<i>(Soha.)</i>
<i>Milyen volt a film?</i>	<i>(Unalmas.)</i>

Ha a hosszabb társalgás csak ezek sorozatából áll, a kapcsolat fenntartása nehézkesé, esetenként fárasztóvá válik.

Az érdekesebb, elmélyültebb társalgás jobban épít a nyitott kérdésekre. Például:

Hogy sikerült a nyaralásotok?
Szerinted igazságos az, hogy a férfiak a nőkre hagyják a mosogatást?
Miért találtad unalmasnak a filmet?

A válaszok ez esetben várhatóan részletesebbek lesznek, s olyan információk is előkerülhetnek, amelyekre a kérdező érdeklődése eredetileg nem is irányult. Persze az is előfordulhat, hogy a nyitott kérdésre is csupán kurta választ kapunk. Ez nemcsak azt jelezheti, hogy partnerünk szűkszavú, hanem azt is, hogy nem kíván velünk hosszabb ideig kommunikálni. Ha mégsem ez utóbbi eset áll fenn, akkor az eredeti nyitott kérdést konkrétan (zártan) is megfogalmazhatjuk, hogy a társalgást fenntartsuk.

A: — <i>Hogy sikerült a nyaralásotok?</i>	(nyitott kérdés)
B: — <i>Kellemesen.</i>	(rövid, a zárt kérdésre jellemző válasz)
A: — <i>Tudtatok pihenni, fürödni, kirándulni?</i>	(kisegítő kérdés)

A kisegítő kérdések (hidak) — mint már említettük — a forduló átadásának szándékát jelzik, s egyben a kérdező érdeklődésének, valamint a kommunikáció fenntartására irányuló törekvésének kifejeződései.

Némileg más értelmezésben használja a nyitott kérdés fogalmát KIEFER FERENC, aki a kérdő mondatot a kérdés/válasz összefüggésben vizsgálja, s négy típust különít el:¹³

1. <i>eldöntendő</i>	<i>Megveszed ezt a pulóvert?</i> (kétféle válasz lehetséges)
2. <i>választó</i>	<i>Péterrel vagy Jánossal mész uszodába?</i> (háromféle válasz lehetséges)
3. <i>kiegészítendő</i>	<i>Hol hirdetik az ünnepi rendezvényt?</i> (rengeteg a válaszlehetőség, de véges számú)
4. <i>nyitott</i>	<i>Miért nem fogadtad el a meghívást?</i> (a válaszlehetőség végtelen)

Ez a felosztás lényegében nem mond ellent a társalgáselemzés zárt — nyitott kérdéstípusainak, hiszen az 1—3.-at zártnak is tekinthetjük, mivel a válaszlehetőségek száma alacsony, illetve behatárolható, s emiatt a rájuk adott válaszok valószínűleg rövidek lesznek. A 4. minden jel szerint hosszabb kifejtést igényel, s így megfelel a fentebb is nyitottnak nevezett kérdés kritériumának.

Jelenleg még elég feltáratlan, hogy mely kérdőszókkal lehet zárt, és melyekkel nyitott kérdést szerkeszteni.

<u>Ki van otthon?</u>	(zárt)	<u>Ki vehette észre?</u>	(nyitott)
<u>Mi esett le?</u>	(zárt)	<u>Mi indokolta ezt?</u>	(nyitott)
<u>Miért álltál fel?</u>	(zárt)	<u>Miért gondoldod így?</u>	(nyitott)
<u>Hogy érzed magad?</u>	(zárt)	<u>Hogy tehetted el ilyet?</u>	(nyitott)

A nyitott és zárt kérdések jellemző kérdőszavairól egyelőre még nem tudunk biztosat mondani. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy kérdőszavaink e tekintetben nem különülnek el mereven egymástól, a kérdés nyitott vagy zárt jellegét nem a kérdőszó milyensége határozza meg, hanem sokkal inkább valamilyen szemantikai tényező.

A köznapi társalgásban a kérdező érdeklődése néha oly mértékű, hogy valóságos kérdésözönt zúdít a partnerre. *Jól sikerült a nyaralásotok? Tudtatok fürödni? Nem égtél le?* A partner ilyenkor vagy csak az utolsóként elhangzott kérdésre reagál (*Szerencsére nem.*), vagy valamiféle összefoglaló válasszal próbálkozik (*Minden nagyon kellemes volt.*). A kérdések egy része ilyenkor pontos válasz nélkül marad, elvész a társalgás folyamatában, „*eltemetett kérdés*”¹⁴ lesz belőle.

Kérdéseinket az ún. *preferencia-irányulási elv* szerint is megszerkeszthetjük. Preferált a válasz, ha azt halljuk, amit válaszul hallani szeretnénk. Tagadás, elutasítás esetén a válasz nem preferált.

A: — *Tudnál szólni az érdekekben a főnöködnek?*

B: — *Nagyon szívesen.*

(preferált válasz)

B: — *Sajnos nem, mert...* (magyarázkodás).

(nem preferált válasz)

B: — *Szólhatok, de...*

(feltételhez kötött preferált válasz)

A preferált válasz mindig rövidebb és direkter, míg a nem preferált mindig hosszabb, bonyolultabb, mentegetőzéssel, magyarázkodással jár.

A preferált választ sugallni is lehet, erre leggyakrabban az *ugye* módosítószó szolgál (*Ugye szólsz majd az érdekekben a főnöködnek?*). Preferált válaszra azonban ekkor sincs garancia.

A nem preferált válasz valahol mindkét félnek kellemetlen (A-nak azért, mert elutasították, B-nek azért, mert magyarázkodnia kell). Az ilyen helyzeteknek elébe is lehet menni, a szakirodalomban *előzék kérdéseknek*, a köznyelvben csak puhatolózó, tapogatózó kérdésnek nevezett változattal.

A: — *Jó viszonyban vagy a főnökkel?* (puhatolózás)

B: — *Úgy érzem, hogy nagyon jól kijövünk egymással.*

A: — (Elő lehet rukkolni a kéréssel, van esély a preferált válaszra.)

A másik lehetőség:

B: — *Borzasztó pasas, valóságos diktátor.*

A: — (Célszerű a kéréssel elő sem hozakodni, a válasz valószínűleg nem lesz preferált.)

A kérdés formájában elhangzó indirekt kérések a modalitás szempontjából is jellemezhetők. A legudvariasabb formák igéi feltételes móduak (*Megtennéd?*). A rájuk adott válaszok lehetnek direktek (*Nagyon szívesen megcsinálom.*), de elutasítás esetén indirektek is (*Még kellene már próbálnod egyedül.*).

Az alábbi válaszban sajátos módon fonódik össze az indirekt elutasítás az indirekt felszólítással.

A: — *Nem segítenél megkeresni a zoknimat?*

B: — *Én mindig a helyére teszem a holmimat.*

B válasza tehát egyrészt azt sugallja, hogy *Jó lenne, ha nem lennél ilyen rendetlen*, másrészt, hogy *Nem segíték, keresd meg magad!* A megnyilatkozása hasonlóképpen komplex, jól bizonyítja, hogy a kérdés, kérés és felszólítás gyakran szétválaszthatatlanul összefonódik a kérdő mondat sokarcúságának, funkció-fordulásainak következtében.

A társalgási implikáció

A műszót a társalgáselemzés a logikától kölcsönözte, de jóval tágabb értelemben használja. GRICE szerint az *implikáció* „arra vonatkozik, ami a kommunikációban hozzáadódik annak a jelentéséhez, amit a megnyilatkozó mondanak. Vagyis az implikáció nem más, mint az, amit a beszélők és hallgatóságuk beleért abba, ami elhangzott.”¹⁵ Az implikáció fogalmába tehát belefér mindaz, amit az indirektségből, a képes beszédből, az átvitt értelműségből, a rejtett célzásból, a közös előismeretekből, a helyzetből stb. adódó többletjelentésnek nevezünk.

A társalgási implikációk a dialógusok felépítését és megértését alapvetően meghatározzák. A megnyilatkozások ugyanis egy gondolatsorból csak a beszélő által legszükségesebbnek tartott információkat tartalmazzák, az összefüggéseknek nem minden láncszeme lesz explicitté. A verbálisan ki nem fejezett részeket a hallgatónak kell pótolnia, lehetőleg úgy, hogy a hallottak a beszélő által ösztönösen vagy szándékosan kihagyott részekkel egészüljenek ki. A megértés csak így lehet pontos és teljes. Ha megnyilatkozásaink az adott gondolatsor minden egyes elemét, láncszemét explicit módon is kifejeznék, stílusunk rendkívül körülményessé, sőt elviselhetetlenül dagályossá válna.

A dialógus látszólag össze nem függő megnyilatkozásai között az implikáció teremti meg a koherenciát. Például:

A: — *A jövő héten lakodalomba megyünk.*

B: — *Nem kell felvenned OTP-kölcsönt?*

E párbeszéd implikációi nagyjából a következők: Manapság a lakodalom sokba kerül a meghívottaknak is. Illik ajándékot vinniük vagy pénzt adniuk az ifjú párnak, s éjfélkor a menyasszonytáncnál is illik zsebükbe nyúlniuk. B megszólalása a fenti példában tréfás, de más kontextusban lehet semleges is. Például:

A: — *Ha török, ha szakad, megveszem a mikrohullámú sütőt.*

B: — *Nem kell felvenned OTP-kölcsönt?*

B megszólalása itt azt is kifejezi, hogy A-nak nincs túl sok (elegendő?) pénze, s ezt B is tudja.

Az implikációk elválaszthatatlan velejárái többek között az

— indirekt véleménynyilvánításnak:

A: — *Most jövök a kozmetikustól.*

B: — *És nem volt nyitva?*

— bizonyos szójátékoknak:

A: — *Képzeld, Kovács pont száz kilós!*

B: — *Akkor ő lesz az üzemi tanács legoszloposabb tagja.*

— a finom célzásnak:

A: — *Nahát, nem gondoltam volna, hogy kezd ködös lenni az idő!*

B: — *Elnézést, anyuka, de csak a jövő héten lesz időm ablakot tisztítani.*

— a határozott válasz megkerülésének:

A: — *Hogy áll rajtam az új pulóverem?*

B: — *Köttetted?*

A: — *A nagyanyám csinálta.*

B: — *Nagyon ügyes nagyanyád van.*

Az implikációk mindig az adott kontextus függvényei. Ez egyben azt is jelenti, hogy ugyanazok a megnyilatkozások a különféle helyzetekben mást-mást implikálnak. Például:

1) (kilátóban)

A: — *De nagy huzat van itt!*

B: — *Menjünk le!*

2) (szobában)

A: — *De nagy huzat van itt!*

B: — *Rögtön becsukom az ablakot.*

3) (utcán)

A: — *De nagy huzat van itt!*

B: — *Siessünk!*

A sort még folytathatnánk, de az eddigi példák is meggyőzően bizonyítják, hogy a megnyilatkozások szó szerinti jelentésénél szinte fontosabb az, amit a beszélgető-partnerek implikálnak, mert reakcióikat is ehhez, s nem az elhangzottak szó szerinti jelentéséhez igazítják. S bár az implikációk nem részei a szó szerinti jelentéseknek, azokhoz kapcsolódnak, azokra épülnek.

A társalgáselemzés a jelen dolgozatban vázolt jellemzőknél és szabályoknál már jóval többet feltárt, s kísérletet tett a hatékony társalgás alapelveinek (maximáinak) megfogalmazására is. Ugyanakkor rengeteg kérdés maradt még megválaszolatlanul.

Az új tudományterület eredményei remélhetőleg nemcsak a nyelvhasználat jobb megismerését szolgálják, hanem — a szabályok tanításával — a társalgás „művészetének” könnyebb és eredményesebb elsajátításához is hozzájárulnak.

Az ún. „jó társalgó” erényei között már nemcsak azt említhetjük, hogy érdekes témákról élvezetesen tud beszélni, hanem azt is, hogy alaposan ismeri a társalgási szabályokat, és rendelkezik a szavak mögött rejlő tartalom megértésének képességével is.

Jegyzetek

1. PLÉH Csaba—RADICS Katalin: Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. *ÁNyT. XIV.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 97.
2. PLÉH Csaba: A szöveg mint aktualizált nyelv. In: *Dialógus és interakció.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1981. 136.
3. PLÉH Csaba: A szaván fogott szó. In: AUSTIN, John L.: *Tetten ért szavak.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 19.
4. KENESEI István: A társalgás szabályai: a nyelvtudomány egy határterületének újabb eredményei. In: *Az idegen nyelvi nevelés-oktatás néhány iránya és lehetősége.* Kézirat. Budapest, 1986. 149—166.
5. GOFFMAN, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája.* Gondolat, Budapest, 1981. 12.
6. KENESEI István: im. 152.
7. PEASE, A.—GARNER, A.: *Szó-beszéd.* Park Kiadó, Budapest, 1990. 65.
8. KENESEI István: im. 155.
9. GOFFMAN, E.: im. 428.
10. KIEFER Ferenc A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 203—230.
11. GOFFMAN, E.: im. 428.
12. PLÉH Csaba—RADICS Katalin: im. 104.
13. KIEFER Ferenc: im.
14. GOFFMAN, E.: im. 491.
15. TERESTYÉNI Tamás: Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés. In: *Beszédaktus — kommunikáció — interakció.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1981. 82.